

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 28

*На пошану професора, ректора
Руслана Постоловського*

Рівне – 2016

УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)
А 43

*Друкуються за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету,
протокол № 6 від 30 червня 2016 р.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Редакційна рада:

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Кузіцькі Єжи – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Шугасва Людмила – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Остріг)

Лоренс Беата – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м. Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії:

Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 28. –
Рівне: О. Зень, 2016. – 487 с.

ISBN 978-617-601-159-0

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про державну реєстрацію
періодичних видань» часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)*

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
історико-соціологічний факультет РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://isf.rv.ua/>

ISBN 978-617-601-159-0

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016

богослов'я. Уявлення христовірства і скопечтва про втілення Бога в деяких людях було, на нашу думку, наслідком репетиції в селянському середовищі церковного вчення про обожнення. Есхатологічні уявлення і прагнення мали соціальне, селянське підґрунтя. Вся релігійна практика духовного містичного християнства, ритуалізм були своєрідним відображенням православної релігійності, що дає право нам класифікувати їх ідеологію як народне богослов'я.

Джерела та література

1. Всеподданейший отчет обер!прокурора Святейшего Синода за 1989 г. // Миссионерское обозрение, 1901. – № 1. – С. 604.
2. Кутепов К. Секты хлыстов и скопцов / К. Кутепов. – Казань, 1883. – 582 с.
3. Панченко А. А. Христовщина и скопчество / А. А. Панченко. – М. : О.Г.И., 2004. – 542 с.
4. Самарин Д. Богородица в русаком народном православии // Русская мысль, 1918. – март/июнь. – С. 29–38.

УДК 94:[373.5 (091):008] (477.4)«18»

О.Прищепя

ГІМНАЗІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ОСВОЄННІ МІСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ (ДРУГА ТРЕТИНА ХІХ СТ.)

В статті аналізується роль гімназій у формуванні міського культурного середовища правобережних українських губерній Російської імперії у другій третині ХІХ ст. Культурне довкілля розглядається з позицій створення, поширення і сприйняття духовних цінностей, передусім загальноосвітніх знань. Підкреслюється, що взамін гімназій із польською мовою викладання відкриваються російські середні навчальні заклади. Чільне місце облаштуванню гімназій приділялося в губернських центрах Правобережжя. Натомість у повітових містах та містечках їх відкриття залежало від ініціатив місцевої шляхти.

Допускаючи польську аристократію до формування гімназій у приватновласницьких вотчинних володіннях, держава сприяла

консервації традиційного для цього регіону випереджаючого культурного поступу магнатських резиденцій у Рівному, Немирові, Білій Церкві. Для імперської влади важливим було ефективно використання фінансових ресурсів для русифікації освітньої сфери міської культури і, відповідно, зросійщення підданих.

Ключові слова: гімназії, міська культура, Правобережна Україна, Російська імперія, магнатські резиденції.

В статтє анализирується роль гимназий в формировании городской культурной среды правобережных украинских губерний Российской империи во второй трети XIX в. Культурная среда рассматривается с позиций создания, распространения и восприятия духовных ценностей, прежде всего общеобразовательных знаний. Подчеркивается, что взамен гимназий с польским языком преподавания открываются российские средние учебные заведения. Главное место для обустройства гимназий уделялось в губернских центрах. Зато в уездных городах и местечках их открытие зависело от инициатив местной шляхты.

Допуская польскую аристократию к формированию гимназий у частновладельческих поместьях, государство способствовало консервации традиционного для этого региона опережающего развития магнатских резиденций в Ровно, Немирове, Белой Церкви. Для имперской власти важным было эффективное использование финансовых ресурсов для русификации образовательной сферы городской культуры и, соответственно, русификации подданных.

Ключевые слова: гимназии, городская культура, Правобережная Украина, Российская империя, магнатские резиденции.

The article analyzes the role of gymnasiums in forming town cultural environment in right-bank Ukrainian provinces of the Russian empire in the second third of the 19th century. The cultural environment is viewed from the point of creation, spreading and perception of spiritual values, general education knowledge in particular. The article stresses that Russian language secondary educational establishments substituted Polish language gymnasiums. Special attention was paid to creating gymnasiums in province centres of Right-Bank Ukraine. On the other hand in district towns and settlements the introduction of gymnasiums depended on the initiatives of local gentry.

The state power admitted Polish aristocracy to the forming of gymnasiums in their private estates in order to preserve traditional for this region outpacing cultural development of magnates' residencies in Rivne, Nemyriv, Bila Tserkva. It was important for the empire power to effectively use financial resources for the Russification of education sphere in town culture and consequently for the Russification of the population.

Key words: *gymnasiums, town culture, Right-Bank Ukraine, Russian empire, magnates' residencies.*

В останній період правління Олександра I імперська влада у західних губерніях, відтак й у Правобережній Україні, усе відчутніше протидіяла домінуванню польської культури. Найбільш виразно це простежувалося в шкільництві, русифікація якого, хоча й повільно, однак опановувала міста. Невідворотна подальша інтеграція цих територій до спільного державного організму, як відомо, припала вже на миколаївську добу. Імперську владу турбувала виразна особливість Віленського навчального округу, освітня мережа якого продовжувала служити польській національній ідеї. На її думку, цьому сприяло викладання у школах польською мовою, відтак слабкість позицій російської мови, залучення учнів православного віросповідання до богослужіння у римо-католицьких храмах тощо. Загрозливим сигналом для столичної влади стало підтвердження фактів участі передусім університетської, а також шкільної молоді у нелегальних організаціях [14, с. 151].

Отож вже в другій половині 20-х рр. XIX ст. постало завдання поступового нівелювання відмінних рис шкільної освіти у цьому окрузі. Сигналом до її уніфікації за державними стандартами можна вважати насадження російської мови у діловодній практиці освітніх установ. Прискіпливішим стало відношення і до комплектування шкільних бібліотек, яке проявлялося у наполяганні адміністрації округу на придбанні передусім російських підручників й книжок. Промовистим прикладом може слугувати ретельний контроль Віленського університету над закупівлею для шкільних бібліотек багатомної «Истории государства Российского» М.Карамзіна. Фактично усі середні школи Правобережної України мали придбати це видання в обов'язковому порядку [6, арк 3–3 зв.].

Поширення від літа 1830 р. епідемії холери у правобережних губерніях, а також спалах Листопадового польського повстання у Варшаві порушили плин звичного шкільного життя, і в більшості освітніх закладів ще наприкінці 1830 р. було припинено навчання. Коли від квітня 1831 р. заворушення перекинулися вже на Південно-Західний край, частина патріотично налаштованої польської шкільної молоді поповнила ряди повстанців.

Загроза усталеній імперській цілісності спонукала владу до пошуку дієвих важелів запобігання цьому в майбутньому. Одним із них мало б стати цілеспрямоване навчання і виховання підростаючого покоління в освітніх установах, позбавлених впливу римо-католицької церкви, відтак надійно інтегрованих до загальнодержавної освітньої системи. Вихованню законослухняної молоді, покірної владі, не здатної на вільнодумство, із відповідним рівнем знань прийнятним для чиновницької служби, відтепер мали служити російські школи, що знайшло відображення у спеціальних постановах Міністерства народної освіти, як от від 4 квітня 1831 р. [7, с. 425].

З метою руйнації єдності управління в освітній сфері західних губерній на землях колишньої Речі Посполитої указом від 12 січня 1831 р. зі складу Віленського навчального округу були вилучені ще дві українські губернії – Волинська та Подільська, і як у випадку з Київською, приєднані до Харківського округу. Опосередковано це вплинуло на переформатування «ментальної карти» освіченої на засадах польської культури спільноти, в уявленнях якої обриси Віленського округу асоціювались із непотопаючим острівцем польської державності. Викорінення у західних губерніях залишків самостійності в освітній політиці зумовив наступний крок влади – указ від 1 травня 1832 р. про закриття Віленського університету, який фактично проголошував ліквідацію Віленського навчального округу [9, с. 225].

Хоча вже на початку 1831 р. у міських поселеннях Правобережної України не функціонували майже усі навчальні заклади, указом від 21 серпня 1831 р. оголошувалося про закриття близько 245 навчальних закладів, у тому числі майже усіх середніх шкіл. При цьому найбільше постраждала розгалужена освітня мережа Волинської губернії [5, с. 421].

У тих міських поселеннях, де ще донедавна вирувало шкільне життя, їх ділова і господарська активність пішла на спад, згорнулася і їх культурна складова. Такі негативні наслідки не залишилися поза увагою сучасників. Особливо вражала культурна стагнація Кременця, яка до того ж спричинила різкі зміни в усіх сферах його життєдіяльності. Ось так про цей ще донедавна найвизначніший осередок освіти Правобережжя згадував відомий освітянин Іван Сбітнєв: «...в Кременце водворилась мертвецкая тишина, скука и нищета. Бывало в богатых магазинах блестело золото, серебро, бронза, ослепляли дорогие ткани, произведения востока. С переводом лица в Киев ... все исчезло как сновидение и из Афин Волини Кременец стал лишь уездным городом Волинской губернии» [3, с. 59].

Відзначимо, що у наступні періоди імперського доби Кременцю вже ніколи не вдалося досягти такого культурного піднесення, як за часів функціонування тут Волинської гімназії/лицею. Відкриті у стінах цього навчального закладу від 1836 року Волинська духовна семінарія, а на початку ХХ ст. єпархіальне духовне жіноче училище, не змогли стати світочами освіти для цілого регіону, та й схоже не склали освітніх принад для багатьох кременчан, оскільки готували своїх вихованців насамперед до пастирського служіння православної церкви, а вихованок – до вчительської роботи у церковно-приходських школах переважно Волинської єпархії.

І все ж у найгіршій ситуації опинилися ті повітові міста й містечка (Овруч, Заслав, Дубровиця, Любар, Межирічі Корецькі на Волині, Бар на Поділлі), у яких після закриття польських шкіл імперська влада упродовж розглядуваного періоду так і не спромоглася на відкриття державних навчальних закладів не лише середнього типу, а й початкових. Це доконечно перервало тут польську освітню традицію й призвело до деградації інших сфер містечкового життя. Окреслена ситуація давалася взнаки і в 60-х рр. ХІХ ст., на що звернув увагу В. Шульгін: «И теперь на Волини, например в Менджириче (Межириче – *О. П.*) и Луцке, бросаются в глаза путешественнику опустелые огромные монастырские и училищные здания, стоящие среди поросших

бурьяном дворов, напоминая о той жизни и деятельности, которая была и былием поросла» [16, с. 35].

Допоки від кінця 1830 р. й упродовж наступних двох років навчальні заклади у міських поселеннях Правобережної України не функціонували, продовжувався пошук найбільш прийнятної моделі управління освітою у Західному краї та реорганізації шкільної мережі на нових (русифікаторських) началах. Безумовно, така невизначена ситуація не могла бути довготривалою, оскільки держава потребувала освічених людей, передусім в урядуванні. Зволікання у цій справі підривало довіру до влади принаймні у тієї частини населення (насамперед чисельної незаможної шляхти), яка за часів Олександра I отримала освіту ще в польських школах й плекала надію вивчити й своїх дітей – нехай навіть у російських освітніх закладах. Зауважимо, що тут мала б спрацьовувати вже тяглість сімейної традиції, коли набуття освіти асоціювалося з чеснотою, яка увиразнювала освічених поміж рештою містян та могла знадобитися для подальшого трудовлаштування в житті.

Реальне відновлення навчання в гімназіях Правобережної України та створення нових середніх шкіл розпочалось після організації Київського навчального округу, задекларованого указом від 14 грудня 1832 р. Окрім трьох правобережних губерній у складі нового округу опинилась і лівобережна Чернігівська, а згодом й Полтавська [10, с. 903–904]. Така конфігурація нового округу надавала більше шансів пришвидшити уніфікацію освіти Правобережжя, узявши за взірць лівобережні українські території із вищим ступенем русифікації.

Від 1834 р. новостворений округ отримав власний вищий навчальний заклад – університет св. Володимира у Києві, потужною базою до заснування якого стала матеріальна частина та педагогічний склад Волинського ліцею. У реорганізованій системі управління освітою Київський університет перебрав на себе передусім навчально-методичні функції, а головні важелі управління округом зосередились у куратора.

Підкреслимо, що перебування у Києві окружного керівництва та університету додало цьому найбільшому

правобережному місту динамізму і найкращих перспектив для подальшого розвитку. Процес централізації освітнього життя у цьому місті, до того ж ще й давньому сакральному осередку православ'я, розпочався із одночасною концентрацією тут губернської адміністрації, пришвидшенням розвитку промисловості й торгівлі, фінансової сфери та шерегу інших сфер людської активності. Цим самим між Києвом та рештою міських поселень постала уже непоборна межа, яку не судилося подолати навіть двом іншим губернським містам – Житомиру та Кам'янцю-Подільському, у зовнішніх обрисах яких, та й внутрішньому укладі життя законсервувалося набагато більше провінційних рис, які ріднили їх із повітовими містами та окремими процвітаючими містечками. Щоправда, згодом і головні адміністративні центри Волинської й Подільської губерній усе більше асоціювалися з твердинями непорушного імперського простору, долучаючи до формування свого іміджу помітно увиразнений освітній потенціал.

Урешті того ж 1834 р. в територіальних межах Київського навчального округу почали вводити в дію чинний від 8 грудня 1828 р. Статут гімназій і повітових та парафіяльних училищ, відтермінований подіями Листопадового повстання та ліквідацією його наслідків. Підкреслимо, що на відміну від попереднього Статуту 1804 р., у основних його положеннях вже був прописаний принцип станової школи, відповідно до якого гімназії мали б відвідувати діти «благородних станів» – насамперед дворянства, повітові училища – діти купців, ремісників та інших міських обивателів, парафіяльні школи слугувати для дітей найнижчих прошарків (податного) населення [8, с. 1110; 11, с. 688].

Це, безумовно, мало складати перепону для поки що нечисленних вихідців із податних станів, які розраховували шляхом набуття середньої освіти звільнитися від покладених на них державою податкових зобов'язань. Адже по завершенні навчання вони отримували доступ до найнижчих щаблів чиновницької служби, а то й поки що не поцінованої суспільством інтелектуальної праці. Найбільше це зачіпало інтереси зубожілої польської шляхти, яка в добу Миколи I

знала нищівної декласації шляхом переведення до податного стану однодворців. Збереження класових бар'єрів заради незмінності суспільного устрою та державний контроль, що мав би забезпечити політичну стабільність в країні, склали основні принципи реформування на нових засадах освітньої мережі Російської імперії, які поширювалися і на правобережні українські губернії. І все ж люфти у здобутті освіти від початкового до середнього рівнів, а далі й вищого, для вихідців із найбільш прошарків населення не перекривалися, і для самих наполегливих шанс її здобути залишався.

Установка на збереження станового характеру освітніх закладів, безперечно, стримувала розширення кола учасників і творців культурного довкілля повітових міст та містечок Правобережної України, і як переконаємося дещо згодом, обмежувала його у першу чергу представництвом шляхетського стану. Підкреслимо, що відкриття державних російських шкіл взамін існуючим до цього польських уможливило поступ реальної інтеграції Правобережної України до російського імперського простору. У планах урядовців найперше середня школа мала б використовуватись як знаряддя зміцнення держави. Це гасло, як відомо, у миколаївську добу активно упроваджував в життя граф С. Уваров, який упродовж довголітнього періоду (1833-1849 рр.) очолював Міністерство народної освіти. У його знаменитій тріадній формулі «православ'я, самодержавство і народність» ідея державності на засадах російської культури була головною і передбачала хоча й поступове, проте насильницьке «перевиховання» неросіян у росіян через освіту, що мало б призвести до поступової асиміляції строкатого населення імперії, і зокрема, у Правобережній Україні [1, с. 10].

Як і повсюди в Російській імперії, у першу чергу в організації загальнодержавної освітньої мережі у міських поселеннях Правобережної України враховувалися інтереси дворянства, однак у реалізації цього завдання тут склалася відмінна від внутрішніх російських губерній ситуація. З одного боку, упроваджуючи Статут 1828 р. влада переймалася, щоб навчальні заклади зберігали становий характер, і місцеве дворянство (польська чи то сполонізована українська шляхта)

мало якнайкращі шанси для реалізації потреби в освіті власних дітей, а з іншого – мала думати про те, як обмежити їхній вплив на освіту. Знайти «золоту середину» у цій ситуації було нелегко, оскільки шляхта продовжувала утримувати в своїх руках такі важелі впливу на школи, як їх часткове фінансування, матеріальну підтримку учнів, чи то й учителів, хоча вони вже й не були визначальними, як у попередній період.

Головна увага в процесі реформування освіти на засадах станової спрямованості в добу Миколи I приділялася розбудові середньої освіти, основними ланками якої у Правобережній Україні виступали семикласні гімназії. На відміну від попереднього періоду у миколаївську добу чільне місце приділялося облаштуванню гімназій насамперед у губернських містах, що сприяло розширенню кола культурних особистих взаємин поміж містян, їхніх контактів з освітніми установами. Про найкращі перспективи Києва, який за задумом освітянських реформаторів, мав стати центральною точкою усієї освітньої мережі Правобережної України вже йшлося. Додала йому освітньо-культурної ваги повстала тут від 1836 р. ще й друга Київська (губернська) гімназія.

Наголосимо, що подібні кроки влади разом із упровадженням централізованого управління освітою сприяли, окрім Києва, піднесенню ще й двох інших губернських міст. Від 1833 р. на базі функціонуючих до Листопадового повстання повітових училищ в губернських центрах Волині та Поділля також були відкриті гімназійні заклади. І хоча на щорічне утримання двох київських гімназій держава виділяла більше 57 тис. асигнаціями, а на Волинську й Подільську губернські гімназії заледве по 8 тис. руб., Житомир та Кам'янець-Подільський отримали важливе підґрунтя для свого культурного увиразнення поміж рештою міських поселень [12, с. 260].

Услід за Києвом чинниками піднесення Житомира і Кам'янця-Подільського виступало розміщення у них губернських й церковних адміністрацій, органів поліції, судів, військових гарнізонів тощо. Концентрація в губернських містах державних установ з чималим штатом урядовців, а також військовослужбовців слугувала ефективнішому контролю та

управлінню над територіями правобережних губерній. Посилений інтерес до розбудови шкільної мережі передусім у губернських містах мав задовольнити зростаючу потребу привілейованих прошарків населення на відповідного їхньому рівню освіти для власних дітей. Саме тому при виборі місця проживання російське чиновництво, або шляхетство віддавало перевагу Житомиру, чи то Кам'янцю-Подільському.

Таке зростання ролі губернських міст, і, зокрема, у царині освіти, відбувалося при одночасному упадку повітових міст і містечок Правобережної України, які за браком коштів були позбавлені середніх шкіл. І хоча у деградації повітових міст і містечок Правобережної України було чимало й інших чинників, відсутність динамічної освітньої складової їхнього життя ще більш поглиблювала їхній упадок.

Російські гімназії в губернських містах Правобережжя мали б долучитися до формування імперського іміджу цих міст як опорних пунктів русифікації. Натомість відкриття гімназій у інших міських поселеннях залежало від місцевих обставин, й у першу чергу від ініціатив місцевої шляхти. Утративши губернський статус, від 1832 р. поновила діяльність Вінницька гімназія, позаяк усе ж таки мала певну матеріальну базу. Того ж року на базі Луцького повітового училища був відкритий ще один гімназійний заклад, проте у Луцьку залишився недовго. Зважаючи на незадовільні побутові умови, у 1834 р. Луцьку гімназію перевели до містечка Клеваня, і врешті від 1839 р. постійним її осідком стало повітове Рівне, де для її потреб власник міста князь Фрідерик Любомирський збудував окремий будинок [13, с. 7].

Цікаво, що короткочасне перебування гімназії у Луцьку (1832-1834) таки прислужилося до формування її позитивного іміджу поміж містян та околичної шляхти, незважаючи на виразний російський характер поступу. У жовтні 1834 р. група містян шляхетського походження зверталася до куратора округу з проханням повернути гімназію до Луцька, мотивуючи це тим, що «...весь город может ... прийти в такую скудность, что с трудностью даже будет уплачивать государственные подати» [2, арк. 34]. Прохачі мали намір переобладнати її приміщення, а

згодом підшукати кращу для неї будівлю. Навіть якщо мати на увазі, що луцькі містяни переслідували насамперед економічні вигоди (згадаємо тут лише про квартирування учнів і вчителів у їхніх оселях, яке їм приносило стабільний дохід), усе ж таки можна припустити, що для частини мешканців Луцька освіта (у цьому випадку йдеться про середню її ланку) вже складала певну цінність.

Прикметно, що як і у випадку з Рівненською гімназією, відкриття нових російських гімназій у міських поселеннях Правобережжя ініціювала місцева шляхта – передусім землевласницька, яка продовжувала плекати шляхетські культурні традиції, не забуваючи при цьому дбати й про економічні інтереси своїх приватновласницьких вотчинних володінь. У 1838 р. на базі уже існуючого повітового дворянського училища в Немирові Подільської губернії була відкрита ще одна гімназія, ініційована власником цього містечка графом Болеславом Потоцьким. Щедрий меценат виконав усі узяті на себе перед державою зобов'язання: спорудив гімназійну будівлю, добросовісно відшкодував чималу частку щорічних витрат на її утримання. Щоправда, як у випадку й з іншими гімназіями, відкритими у приватновласницьких володіннях польських аристократів, державне фінансування залишалося головним, що дозволяло владі усебічно контролювати її діяльність [15, с. 14].

Від початку 40-х рр. ідею про відкриття гімназії в містечку Білій Церкві Київської губернії виношував його власник Владислав Браницький. Враховуючи його добродійні наміри усіляко підтримувати гімназію, а також чималу чисельність містечкового населення та достатньо вагомий економічний потенціал, влада ще в 1842 р. розпорядилася перевести до Білої Церкви гімназію із Вінниці. Остання, як відомо, не мала нормальних умов для функціонування, що змушувало батьків усе частіше зупиняти свій вибір на Немирівській гімназії, яка найближче сусідила з Вінницькою. Від 1847 р. гімназію із Вінниці таки перевели до Білої Церкви, а місце її розташування – територія бувшого поезуїтського монастиря, ще довго залишалася недоглянутою і продовжувала руйнуватися [4, с. 200].

Допускаючи польську аристократію до формування шкільної мережі у їхніх приватновласницьких вотчинних володіннях, держава фактично сприяла консервації традиційного для цього регіону випереджаючого культурного поступу принаймні трьох магнатських резиденцій, дві з яких (Немирів та Біла Церква) розміщувалися у містечках, а осідком ще однієї було Рівне зі статусом повітового міста. Адже для імперської влади важливим було те, що фінансові ресурси польської аристократії можна було ефективно використовувати для русифікації освітньої сфери життя і відповідно, зросійщення підданих.

А що спонукало до співпраці з імперською владою польську аристократію? Очевидно, і намір заявити про свою лояльність, й бажання надати своїм містечкам нового економічного імпульсу (адже наявність шкіл активізувала їхнє економічне життя). Однак тут міг спрацювати ще й інший чинник, а саме, можливість відкритої фінансової підтримки шляхетської спільноти (переважно збіднілої), яка будучи позбавлена великого вибору, відправляла дітей таки до шкіл, де навчали російською мовою. Як уже зазначалося, зневажити наданими освіченому дворянству привілеями продовжити у подальшому навчання в університетах, чи то влаштуватися на державну службу в дрібній шляхти не було резону.

Враховуючи відзначені вище перспективи освітнього потенціалу губернських міст та підтримки владою ініціатив кількох польських аристократів, у повітових міст залишалися невеликі шанси для поступу їх культурного життя. Услід за відомим польським дослідником освіти 30–60-х рр. XIX ст. на давніх річпосполитських землях Л. Заштовтом виділимо наступні віхи поступового упадку повітових міст та містечок в царині освіти, які співпали з основними етапами розбудови освітньої мережі і на теренах міського простору Правобережної України: перший припав на 30-40-і рр., коли основна увага держави була звернена передусім на розбудову гімназій у найбільших міських осередках західних губерній (Мінськ, Могилів на Дніпрі, Вітебськ, Вільня чи Гродно), поміж яких на Правобережній Україні найбільше коштів виділялося Києву, а за ним ще й Житомиру та Кам'янець-Подільському. Окрім посталих тут у

приватновласницьких володіннях польської шляхетської аристократії (Немирів, Рівне, Біла Церква) ще трьох навчальних закладів гімназійного типу, спромоглася на нетривале існування лише гімназія у повітовій Вінниці (1833-1847). На другому етапі (40-50-і рр.) на теренах міського простору усіх західних губерній спостерігалася своєрідна консервація попередньої ситуації, коли під вивіскою російської школи фактично функціонували школи, які остаточно не порвали з освітніми традиціями польського шкільництва і в багатьох випадках й надалі продовжували розміщуватись у тих самих будівлях, що й раніше. І, врешті, наприкінці 50-х – початку 60-х рр. розпочалася насильницька ліквідація багатьох провінційних шкіл та організація нових шкіл у губернських містах, що призвело до довготривалого занепаду повітових міст [17, s. 288].

Джерела та література

1. Виттекер Ц.Х., Граф С.С. Уваров и его время / Ц.Х. Виттекер / Пер. с англ. Н.Л. Лужецкой. – СПб.: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1999. – 350 с.
2. Державний архів Рівненської області. – Ф. 394. Ровенская гимназия Волынской губернии. – Оп. 1. – Спр. 4. – Циркуляры и письма Совета Киевского университета о приобретении учебных пособий и другим учебным и административно-хозяйственным вопросам. – 13 октября 1834 г. – 17 декабря 1834 г. – 153 арк.
3. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева (из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – № 5. – С. 52–72.
4. Колесник В. Польська і російська гімназії в поезуїтських Мурах у першій половині XIX ст. / В.Колесник // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки : Матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9–10 верес. 2010 р. / відпов. ред. К.Висоцька; Вінницький обласний краєзнавчий музей. – Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2011. – С. 173–202.
5. Левицкий О. Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах / О.Левицкий // Киевская старина. – 1906. – Т. 92. – № 3/4. – Отд. 1. – С. 421–432.

6. Литовський державний історичний архів. – Ф. 567. Канцелярія попечителя Виленського учебного округу. – Оп. 1. – Спр. 1. О покупке книг для учащихся. – 26 августа 1825 –30 июля 1830 г. – 124 л.
7. Относительно воспитания юношества в западных губерниях. – 1831. – 4 апреля // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. Т. 2: Царствование императора Николая I. 1825–1855. Отделение первое. – СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1875.
8. Полное Собрание Законов Российской империи (ПСЗРИ). Собрание второе. – С.Пб., 1830. – Т. II. – 1828. –8 декабря. – № 2502. Устав Гимназий и училищ Уездных и приходских, состоящих в ведомстве Университетов: С.Петербургского, Московского и Харьковского. – С. 1110.
9. ПСЗРИ. Собрание второе. – СПб., 1833. – Т. VII. – 1832. – 1 мая. – № 5317. Именной, данный Министру Внутренних дел. О закрытии Виленского университета, и о передаче в Министерство Внутренних дел медицинского и богословского факультетов. – С. 225.
10. ПСЗРИ. Собрание второе. – СПб., 1833. – Т. VII. – 1832. – 14 декабря. – № 58250. Именной, данный Сенату. Об учреждении Киевского учебного округа. – С. 903–904.
11. ПСЗРИ. Собрание второе. – СПб., 1835. – Т. IX. – 1834. – 5 июля. – № 7250. – Именной, данный Сенату. О введении в действие устава 8 декабря 1828 г. в гимназиях западных губерний. – С. 688.
12. ПСЗРИ Собрание второе. –СПб., 1836. – Т. X. – Отделение второе. № 8243. – 1835. – 16 июня. – Высочайше утвержденный штат для дворян и мещан училищ в Киевской, Волынской и Подольской губерниях. – С. 260.
13. Прищепя О. Рівненська реальна гімназія (училище) у житті міста ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. 2. – Рівне, 2005. – С. 7–10.
14. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802–1902 / С.В. Рождественский. – СПб.: Издание Министерства Народного Просвещения, 1902 – 785 с.

15. Стрибульський С. Историческая записка о Немировской гимназии. 1838-1888. – Немиров: Типография С.Я. Брантмана, 1888.
16. Шульгин В. История университета Св. Владимира / В.Шульгин / сост. В.Короткий. – Репр. изд. – К.: Лыбидь, 2010. – 280 с.
17. Zasztowt L. Kresy 1832 –1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej / L.Zasztowt. – Warszawa, 1997. – 456 s.

УДК 27-526.62(091)(477)

В.Ткачук

ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ДАВНІХ УКРАЇНСЬКИХ АНТИМІНСІВ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена формуванню збірок українських антимінсів XVII-XVIII ст. при новозаснованих музейних установах Києва, Львова, Чернігова, Володимира-Волинського, Кам'яця-Подільського. Здійснюється аналіз причин формування збірок антимінсів, їхній склад та особливості тогочасної рецепції.

Ключові слова: антимінси, музеї, церковна археологія.

Статья посвящена формированию сборников украинских антиминсов XVII-XVIII вв. при новооснованных музейных учреждениях Киева, Львова, Чернигова, Владимира-Волынского, Каменец-Подольского. Совершается анализ причин формирования сборников антиминсов, их состав и особенности тогдашней рецепции.

Ключевые слова: антиминсы, музеи, церковная археология.

The article analyzes the formation of the collections of old Ukrainian antimimension (XVII-XVIII centuries) in the XIX-XX centuries. As well as throughout Europe, in the Austro-Hungarian and Russian empires (Ukrainian territories were under the rule of these powers), there was a rapid development of scientific historical societies, commissions, departments at universities. Moreover, a large number of different regional museums were established. Both these factors influenced the fact that a significant number of monuments including the ancient church and attracted the attention of researchers. Both factors led to increased interest in ancient church monuments among

З М І С Т

Смолій В.
НА ПОШАНУ РУСЛАНА ПОСТОЛОВСЬКОГО
(З НАГОДИ 65-РІЧЧЯ)3

Савчук П.
НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА ПОСТОЛОВСЬКОГО:
НОВЕ БАЧЕННЯ6

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Шугаєва Л.
НАРОДНЕ БОГОСЛОВ'Я В КОНТЕКСТІ
РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК ДУХОВНОГО
МІСТИЧНОГО ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ19

Прищеп О.
ГІМНАЗІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В
ОСВОЄННІ МІСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ
(ДРУГА ТРЕТИНА ХІХ СТ.)27

Ткачук В.
ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ДАВНІХ УКРАЇНСЬКИХ
АНТИМІНСІВ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.41

Доброчинська В.
ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ
РОМАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО (1902-1973 РР.):
МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ60

Пальчевський Р.
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ МОЛОДІЖНИЙ
РУХ В ЗАКАРПАТТІ (1918-1939 РР.)68

Карпухіна Т. УКРАЇНА В ПЛАНАХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	80
Півоварчук В. ВПЛИВ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ (1939-1940 РР.)	97
Старжець В. ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ СЕРЕД ВЧИТЕЛЬСТВА ТА ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ (1944-1953 РР.) ...	109
Дубей В. ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС У ЦАРИНІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ	120
Шамсутдинова-Лебедюк Т. МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ ПРАВОСЛАВ'Я ТА ІСЛАМУ В УКРАЇНІ	132
Юзик В. ДАКТИЛОСКОПІЯ –ЦЕ ТОЧНА НАУКА, ЯКА НІКОЛИ НЕ ПОМИЛЯЄТЬСЯ	140
Bulyga I. NON-CONFESSIONAL RELIGIOSITY IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS DEVELOPMENT OF VOLYN REGION	148
Кундеус О. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	159
Любарець А. ВІДЗНАЧЕННЯ 9 ТРАВНЯ ЯК ДЗЕРКАЛО УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (2005-2015)	176

РОЗДІЛ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

- Гуменний В.
ОФІЦІЙНА ПРОПАГАНДА І СХІДНА ПОЛІТИКА
РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I СТ. Н.Е.
(ЗА НУМІЗМАТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)190
- Жилюк С.
ВСЕЛЕНСЬКІ ПРАВОСЛАВНІ СОБОРИ:
СЕРЕДНЬОВІЧНА ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА
ТА ЇЇ ВІДЛУННЯ У XX СТ.202
- Десятничук І.
РЕВОЛЮЦІЯ 1848 Р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ:
ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКОГО
КОНФЛІКТУ214
- Івчик Н.
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПІВДЕННО-
ЗАХІДНОМУ КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: УКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС228
- Валюх Л.
РЕАКЦІЯ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ
НА ПОЧАТОК НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ
ЕКСПАНСІЇ В АФРИЦІ (1884-1888 РР.)243
- Давидюк Р.
УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ:
ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ТА ЧИСЕЛЬНОСТІ254
- Савчук Г.
(НЕ)ФОРМАЛІЗОВАНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА Т.Г. МАСАРИКА266
- Синяк С.
КОМЕНДАНТСЬКИЙ, ІНСТРУКТОРСЬКИЙ ТА
ТРЕНЕРСЬКИЙ СКЛАД ПОЛЬСЬКИХ

ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ
1921-1939 РР.275

Пилипович Т.
УКРАЇНЦІ У СКЛАДІ АРМІЇ ГЕНЕРАЛА АНДЕРСА
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ШЛЯХИ ПОЯВИ ТА УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ292

Слесаренко А.
МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА І ЗВ'ЯЗКИ
ЗАРУБІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ
КІЛ З ДИСИДЕНТСЬКИМ РУХОМ ТА
НОНКОНФОРМІСТСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ В
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1970-1980-ТІ РОКИ)306

Гон М.
ОКАЗІАЛЬНИЙ І КОНВЕНЦІОНАЛЬНИЙ НАТОВПИ У
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ317

Martynchuk I.
THE SLOVAK REPUBLIC AND NATO:
THE POLITICAL INCOMPATIBILITY OF 1993-1997329

Опанасюк Т.
ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА
РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО
ЦИКЛУ В РОСІЇ (1999-2000 РР.)340

Michno J., Sommer H., Sommer H.
MŁODZIEŻ A BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE
W OKRESIE RÓŻNEJ NOWOCZESNOŚCI353

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.
ДОСЛІДЖЕННЯ ПЛАНУВАННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ
СПОРУД ОСТРОЗЬКОГО ЗАМКУ XVI-XVII СТ.366

Басюк К.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ХРИСТИЯНСЬКИХ МОНАСТИРІВ НА ВОЛИНІ В
1939-1964 РОКАХ380

Березняк В.
ПОСИЛЕННЯ КОНСЕРВАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РІВНЕНЩИНИ В
ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»: РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ392

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

Плюта Н.
ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА У ФРАНЦІЇ З ПИТАНЬ
КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В АФРИЦІ КІНЕЦЬ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД
ПРОБЛЕМИ ЗАРУБІЖНИМИ ІСТОРИКАМИ404

Михальчук Р.
ГОЛОКОСТ НА РІВНЕНЩИНІ:
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ422

Данильчук В.
ОСТАРБАЙТЕРИ З УКРАЇНИ:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМ
ВИВЕЗЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЇ439

Філіпчук І.
ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»:
ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ458

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ478

ЗМІСТ481

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Випуск 28

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Л.Федорук, В.Самсонюк**
Обкладинка – **Г.Волохов**

Підписано до друку 1.07.2016 р. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Обліково-видавничих аркушів 24,6.

Видавець О. Зень вул. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022
0-362-24-45-09; 068-0250674
olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
ПП Самборський І.О.
вул. Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

A43

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії :
Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових
праць. Випуск 28. – Рівне : О. Зень, 2016. – 487 с.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016
УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)